

Gótikus „divatékszerek” a szerszámosládában

BETEKINTÉS A BÉCSÚJHELYI KÉSŐ KÖZÉPKORI KINCSELETT KUTATÁSI EREDMÉNYEIBE

Az elmúlt évtizedekben számos, nemesfémből készült pénzérmeget, ékszereket és viseleti kiegészítőket tartalmazó középkori kincslelet látott napvilágot. Ezek relatív anyagi értékét ugyan meg lehet határozni, azonban történeti, illetve művészeti- és ötvöstitörténeti jelentőségük felbecsülhetetlen. Idesorolható a cikkben tárgyalt bécsújhelyi korszakban és a leletek összetétele szempontjából is rokon vonásokat mutató fuchsenhofi¹, salzburgi² vagy akár a kissé távolabbi erfurti³ kincslelet is. Az elrejtés okai általában nagyobb történeti eseményekkel hozhatók összefüggésbe, úgymint uralkodók közötti viszálykodások és ezzel járó katonai beavatkozások, vagy jogutódlási viták körül fellángoló zavargások. Mivel a legjelentősebb kincsleletek – sajnálatos módon – általában nem régészeti feltárásokból származnak, így elrejtésük körülményei bizonytalanok, és csak a leletek tudományos kiértékeléséből nyert hipotézisek szolgálnak támpontul az interpretációhoz.

Nem kivétel ezalól a bécsújhelyi kincslelet sem. Az osztrák Műemlékvédelmi Hivatal (Bundesdenkmalamt, BDA) 2010-ben értesült a hozzávetőlegesen 130 darabos – asztali készletből, ékszerekből és viseleti kiegészítőkből álló – leletegyüttesről. A bejelentés egy magánszemélytől érkezett, aki 2007-ben találta a tárgyakat Alsó-Ausztriában, Bécsújhelyen (Wiener Neustadt, Wopfinger Weg 6. szám alatt), a telkén kialakítandó kerti tavacska építése során. Néhány töredékes darabot a bejelentő azok megtalálását követően drótkéfével „megtisztított”, és mivel úgy gondolta, hogy csupán modern divatékszerekre

bukkant⁴, azokat a pincében egy szerszámosládába helyezte el, majd az értéktelennek ítélt leletekről négy évre meg is feledkezett⁵. Akkor még nem tudhatta, hogy az elmúlt évszázad egyik legjelentősebb közép-európai kincsleletét fedezte fel.

Alsó-Ausztria tartományi kormánya rögtön felismerte a leletek tudományos és reprezentatív értékét, így az azok megvásárlásáról folyó tárgyalásokkal párhuzamosan megbízta a Műemlékvédelmi Hivatalt egy nemzetközi kutatócsoportot felállítására⁶. Jelen tanulmányban a kutatási projekt fő eredményeit a fontosabb leletcsoportok és egy-egy kiemelten érdekes darab rövid ismertetésén keresztül mutatom be.

Az összesen 238, ezüstből készült és többségében aranyozással díszített egyedi darabból, amelynek összsúlya körülbelül 2200 gramm, 133 tárgyat és pontosabban meg nem határozható töredéket lehetett azonosítani, illetve rekonstruálni⁷. Ezek közül 49 gyűrű, 38 ruhacsat, négy kampós záródású ruhakapocs, három gomb, két rátétdísz, egy zománcozott szíjvég, és további díszítőelemek töredékei tartoznak az ékszerek és viseleti elemek csoportjába. A másik, készítéstechnikailag kiemelkedőbb, ám kvantitatív minőségben az előbbtől elmaradó, fém-(ívó)edények csoportját négy tál, három hatszögletű pohár, két félgömb alakú tál (esetleg csésze), egy serleg szára és egy kettőspohár felső és alsó része alkotja. Tágabb értelemben, az asztali készletek között említhető még négy tordírozott szárú kanál.

A bécsújhelyi kincslelet tárgyai | Objects of the Wiener-Neustadt treasure-trove | 14. század, 2200 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © Bundesdenkmalamt (BDA) és Land Niederösterreich (LNÖ)

Az ezüstgyűrűk alakji, stilisztikai és ötvöstechnikai szempontból a legváltozatosabbak a leletegyüttesben. Noha a formakincs és a díszítések egyértelműen a 13–14. századi gótika mintavilágát tükrözik, regionális közép-európai és keleti elemek (például a tokos foglalatok peremének cakkozott kiképzése) is fellelhetők a díszítőmotívumok

között.⁸ Már a köves gyűrűk foglatainak kialakítása is tükrözi a csoport heterogén jellegét: karmos, felső és alsó cárgniból álló kettős kónuszos tokos vagy sülyesztett foglalatú ellátott szoliter, valamint kettős, hármas, illetve ötös tokos foglalatot is alkalmaztak. A befoglalt cabochon és szabálytalan alakú kövek között többségben

Köves gyűrűk és fede gyűrű | Rings with gems and fede ring | 13–14. század; köves gyűrű bikónikus foglalattal: ezüst, zafír, aranyozott, öntött elemek forrasztással összeillesztve, (után)vésétt, belső Ø: 1,95 cm, 6,49 g; köves gyűrű ötös tokos foglalattal: ezüst, zafír, gránát, aranyozott, öntött és préselt elemek forrasztással összeillesztve, vésett, belső Ø: 1,8 cm, 5,2 g; köves gyűrű karmos foglalattal: ezüst, hegyikristály, aranyozott, öntött elemek forrasztással összeillesztve, belső Ø: 1,9 cm, 12,3 g; fede gyűrű: ezüst, niello, aranyozott, öntött, vésett, belső Ø: 2,1 cm, 5,2 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ, szerkesztette: Schwarcz D. Zs.

az átlátszó hegyikristály, továbbá zöld színű prázem, kék zafír, illetve a gránátcsoporthoz tartozó kövek szerepelnek.

Említésre méltó a gyűrűk legkisebb csoportját alkotó két úgynevezett fede gyűrű, amelyek már az ókori antikvitás óta használt jelképpel, a kézfogással (lásd *dextrarum iunctio*), a szerelmi vagy baráti összetartozást és hűséget voltak hivatottak közvetíteni.

A gazdagon vésett fejlappal ellátott gyűrűkön a korszak jól ismert, szimbolikus jelentéssel bíró motívumai láthatók. Előfordulnak a hatalmi jelvényekhez köthető jellegzetes címerállatok, a sas és az oroszlán, illetve a heraldikai liliom. Emellett keresztény jelképek: imádkozó kéztartás, az Agnus Dei és a kereszt is megtalálhatók. Ide kapcsolódóan az egyik geometrikus mintával díszített fejlapú gyűrű sínén a vésett „Ave Maria” feliratot nielloval töltötték ki.⁹

A fenti gyűrűket pecsétgyűrűk funkciójában használhatták, azonban valószínűleg csak a magánlevelek lezárása és könnyebb azonosíthatósága érdekében, mivel sem a feliratok, sem a címerek nem utalnak az egykori tulajdonosok kilétére. Az sem kizárható, hogy a rangjelzőként is szolgáló pecsétgyűrűk imitációját láthatjuk a bécsújhelyi vésett fejlapú gyűrűkben. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a legtöbb gyűrű felülete aranyozott, ami a hivatalos dokumentumok és levelek lepecsételésénél kevésbé volt praktikus. Továbbá ilyen gyűrűkkel azok is személyes szignumra tehetek szert, akik nem voltak jogosultak címer viselésére. Az utóbbi feltevéshez szolgál tökéletes példával az egyik címer alakú fejlappal rendelkező bécsújhelyi gyűrű. A fejlap középpontjában található címer alakú mező nem a fejlap síkjával egy vonalban fekszik, hanem egy vertikális tengely mentén kifelé dől. Így azt a hatást kelti, mintha a kis, címer alakú belső rész forgatható lenne, noha a teljes gyűrűt egy darabban öntötték¹⁰. Ugyan analóg példányok a korszakból nem maradtak fenn, feltételezhető, hogy az adott gyűrű az egykori forgatható pecsétgyűrűk utánzata.

Melltűk | Fibulae

1200–1350; nyolcágú csillag alakú melltű: ezüst, aranyozott, öntött, poncolt, vésett, forrasztással javított, külső Ø: 6,1 cm, belső Ø: 2,1 cm, 21,0 g; melltű nyolc körívől álló kerettel: ezüst, korall, aranyozott, szegecselt florális rátédísz, külső Ø: 5,5 cm, belső Ø: 2,3 cm, 16,93 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ, szerkesztette: Schwarcz D. Zs.

Áttérve a viseleti elemekre – néhány kiemelkedő darab kivételével ezek képviselik a leletegyüttesben a kevésbé kifinomult technikai színvonalon elkészített nemesfém tárgyakat. Az egyszerű rombusz, kör, hat- vagy nyolcágú csillag alakú melltűk tipológiai sajátosságai és díszítőelemei (például nodusz [szárgomb] és liliom) egyaránt általánosan elterjedtek egész Európában a 12. század vége és 15. század közötti időszakban. Így ezek sem regionálisan, sem kronológiailag pontosabban be nem határolhatók. Valamelyest kivételt képeznek ezalól például a nyolcágú csillag alakú melltűk, amelyek előfordulása

„Címeres” gyűrű | Ring with ‘coat of arms’ | 13–14. század, ezüst, öntött, (után)vésett, belső Ø: 2 cm, 14,6 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ, szerkesztette: Schwarcz D. Zs.

a 13. és 14. század között Közép- és Délkelet-Európára koncentrálnak.

Kiemelendő itt az egyetlen, övhöz tartozó viseleti elem, egy szíjvég – ami egy keskeny, úgynevezett „túl hosszú” övet díszíthetett¹¹. Az aranyozott ezüst szíjvég testének hátlapján egy faág alatt álló vésett férfialak látható, míg az előlapon egy négyzetes csillag alakú és két, a csipkézett gótikus ablakokra emlékeztető, áttört nis szerepel. A szíjvégben, nyitott keskeny oldalán keresztül, egy vésett ezüstlemezt csúsztattak, így a két

hosszúkas nist egy női és egy férfialak, a csillag alakút pedig egy feltartott fejű ülő madár tölti ki, ami a CT-vizsgálatoknak köszönhetően vált láthatóvá. Az áttört mezőket valószínűleg narancssárga és zöld zománccal egészítették ki, amelynek nyomait mikroszkópos vizsgálatokkal sikerült azonosítani. A lemezt és az egykori textilövet két kis nittszeggel rögzítették a szíjvég testéhez. Néhány analógia alapján ez a példány a 14. század végére keltezhető, és feltehetőleg egy északolaszországi velencei műhely terméke.

Aranyozott ezüst szíjvég (CT-felvétel) | Silver-gilt belt end (CT image)
14. század harmadik negyede (1370–1400), aranyozott ezüst, üvegberakás, öntött elemek forrasztással összeillesztve, szegecselés, vésett díszítés,
7,2x1,0 cm (hosszúság x szélesség), 11,88 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ, CT-felvétel: Fachhochschule Oberösterreich, Campus Wels, szerkesztette: Schwarcz D. Zs.

Hét töredékből rekonstruált szőlőlevél-nodusos serleg (ötvöstechnikai részletek mikrofelvételei)

Chalice with node adorned with grape leaves, reconstructed from seven fragments (micrographs of goldsmithing technical details)

1320–1350, aranyozott ezüst, trébelt, öntött rátétdísz, összeillesztés kemény forrasztással, poncolt és vésett díszítés (sraffírozás, tremolírozás), szármagasság: 13,7 cm, nodusz: Ø 5,7 cm, talp: Ø kb. 11,6 cm, kupa/kehely hiányzik, 150,79 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás:

Franz Siegmeth © BDA és LNÖ,

mikrofontók és szerkesztés: Schwarcz D. Zs.

Hét töredékből rekonstruált szőlőlevél-nodusos serleg (rekonstrukciós rajz, CT-felvétel) | Chalice with node adorned with grape leaves,

reconstructed from seven fragments (reconstruction drawing, CT image)

1320–1350, aranyozott ezüst, trébelt, öntött rátétdísz, összeillesztés kemény forrasztással, poncolt és vésett díszítés (sraffírozás, tremolírozás), szármagasság: 13,7 cm, nodusz: Ø 5,7 cm, talp: Ø kb. 11,6 cm, kupa/kehely hiányzik, 150,79 g (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ,

CT-felvétel: Fachhochschule Oberösterreich, Campus Wels, szerkesztette: Schwarcz D. Zs.

Tordírozott szárú kanalak (technikai részletek mikrofelvételei)

Spoons with twisted handles (micrographs of technical details)

1300–1370, aranyozott ezüst, tordírozott szár, forrasztással rögzített és utándolgozott többszörösen profilált rátétdísz, feltehetőleg vésett háromszögekben álló díszítés, bal oldali kanál: teljes hossz: 12,7 cm, 13,5 g, jobb oldali kanál: teljes hossz: 15,1 cm, 14,09 g

(MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya)

Fotó: Kolp Paul, digitális átdolgozás: Franz Siegmeth © BDA és LNÖ,

mikrofontók és szerkesztés: Schwarcz D. Zs.

Ugyan az ezüstedények őrződtek meg a legtöredékesebben, ezeken mutatkozik meg a 14. századi ötvösművészet legmagasabb foka. A trébeléssel elkészített, számos elemből forrasztással összeillesztett, és több esetben precízen vésett feliratokkal ellátott ezüstművesmunkák mindegyike a középkori italfogyasztási szokásokhoz kötődik. A lapos ivóedények, amelyek a középkori inventáriumokban gyakran „hanap”-ként szerepelnek, a vésett német nyelvű pohárköszöntővel ellátott és zománcozott medaillonnal ékített hatszögletes, karéjos szájú poharak és ivócsészék mind a rangosabb világi ünnepségek fő kellékei voltak.

Közülük is kiemelkedik egy több mint húsz különálló részből összeállított kehely, amelynek csupán a szára maradt meg. A noduszt plasztikus szőlőlevelekkel és tremolórozással díszítették, a talp és a szár találkozásánál sraffírozott hátterű kis fülkét alakítottak ki, a cizellált talpon pedig poncolt háttéren lefelé futó leveleket jelenítettek meg. Az 1320 és 1340 közé keltezhető kehely¹² a reprezentatív ivóedények legpompásabb darabja díszítés- és ötvöstechnikai kivitelezés szempontjából is.

Végül az ezüstkanaikat kell röviden említeni, amelyek a kincslelet interpretációjához kulcsfontosságú információval szolgálnak. Az öntött ezüstkanaik tordírozott szárát minden oldalon, sarokpontjukon érintkező vésett háromszögsorral ékesítették, és a díszítést két végén egy-egy többszörösen profilált rátétdíszsel zárták

le. Mindegyik kanál homorú fején egyértelműen látható másodlagos darabolás nyomai fedezhetőek fel.

Az ötvöstechnikai vizsgálatokkal is megerősített eredmények, a számos más tárgyon megfigyelt kopás, darabolás, illetve javítás nyomai; a leletek heterogén összetétele és a mintegy 150 évet átölelő kronológiai spektruma (amely a 13. század első fele és a 14. század második fele közötti időszakot fedi le) alapján feltételezhető, hogy a tárgyakat egy fémáru-kereskedő és/vagy ötvös rejthette el a középkori városon kívül – talán a vámellenőrzés elkerülése végett. Ami bizonyos, hogy az európai gótika univerzális és regionális stílusjegyeit egyaránt magán hordozó tárgye gyűjtést annak értékének megóvása céljából ásta el az egykori tulajdonos, aminek köszönhetően széles körű betekintést nyerhetünk a 13–14. század kultúr- és legfőképpen ötvöstörténetébe.

A kincslelet teljes anyagát az Asparn an der Zaya-i kastélymúzeum (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya) állandó kiállításának („40.000 Jahre Mensch“ [„Az emberiség 40.000 éve”]) fénypontjaként külön teremben mutatják be.

SCHWARCZ Dávid Zsolt

régész, ötvös, PhD-hallgató (Universität Wien)

1. A fuchsenhofi kincsleletet 1997-ben találták meg Freistadt (Ausztria) területén. A hozzávetőlegesen 7000 darab érme között, amelyek alapján a kincslelet elrejtése 1275 és 1278 közé helyezhető, főként bécsi és cseh veretek szerepelnek, de bajor, frank, sváb, lotaring, friesachi, magyar, olasz, sőt angol területekről származó darabok is előfordulnak. Emellett további 600 tárgy, amelyek között 368 ékszer és ruházati kiegészítő (pl. gyűrűk, ruhakapcsoló tűk és övveretek), valamint feltehetőleg a kincset elrejtő ötvös, vagy nemesfém-kereskedő nyersanyagkészletét alkotó huzalok, vékony lemezek, öntecsek és befoglalásra váró ékkövek alkotják az együttest. Említésre méltó, hogy a „gyűjteményben” őskori ékszerek, kelta drachmák, ill. római denárok is előfordulnak. A leletegyüttes földrajzi elhelyezkedése, keltezése és összetétele alapján az elrejtés oka a Habsburg Rudolf és II. Přemysl Ottokár közötti összetűzésekkel hozható összefüggésbe. Részletesen a kincsleletről lásd Bernhard Prokisch – Thomas Kühtreiber (Hrsg.): *Der Schatzfund von Fuchsenhof*. Weitra, 2004. /Studien zur Kulturgeschichte von Oberösterreich 15./

2. A salzburgi (Ausztria) Judengasse 10. szám alatt zajló építkezések hozták napvilágra 1978-ban a 23 cm magas kerámiaedényben elrejtett, nemesfémekből készült több mint 28 000 érmét és gazdagon (pl. niellóval és aranyozással) díszített viseleti kiegészítőket (pl. övveretek, csatok és ruhakapcsok), amelyek kopásnyomai a leletek hosszabb használati idejéről tanúskodnak. Esetlegesen a Rudolf von Hohenec salzburgi érsek 1290-ben bekövetkezett halálát követő zavargások miatt rejthette el a kincset annak tulajdonosa. Részletesen lásd Claudia Theune: *Der Schmuck in dem mittelalterlichen Schatz aus der Judengasse in Salzburg*. In: Peter Husty – Peter Laub (Hrsg.): *Ars sacra. Kunstschatz des Mittelalters aus dem Salzburg Museum*. Salzburg, 2011, 291–300.

3. Az 1998-ban Erfurtban (Németország), a Michaelisstraße-ban zajló régészeti feltárás során talált kincslelet több mint 3000 érmét és ezüstöntecset, továbbá összesen 708 ezüstedényt, arany és ezüst ékszert (gyűrűk, brossok stb.) és viseleti kiegészítőt (övveretek, csatok) tartalmaz. Feltehetőleg az 1349. évi pogrom során rejthette el a pince falába Kalman von Wiehe (az ingatlan akkori tulajdonosa) ezeket a 13–14. század legmagasabb ötvöstechnikai színvonalán elkészített tárgyakat. Főként az övekhez tartozó kiegészítők vizsgálatáról és rekonstrukciójáról lásd bővebben: Astrid Pasch et al.: *Die Rekonstruktion der Gürtel aus dem Erfurter Schatz*. VDR [Verband der Restauratoren] *Beiträge zur Erhaltung von Kunst- und Kulturgut*, Heft 1, 2012, 90–103.

4. „Dieses Stück betrachtete ich dann näher, kratzte herum und sah, dass es ein Freundschaftsring aus Aluminium oder ähnlichen sei.” (Részlet a bejelentő eredeti elektronikus leveléből: „Ezt a darabot alaposabban megvizsgáltam, átkraccoltam, és láttam, hogy az egy alumíniumból készült barátsággyűrű.” – Ford. a szerző.)

5. A helyszínen vett talajminták és a néhány tárgy korroziójának vizsgálatát követő összehasonlító elemzés megerősítette, hogy az adott bécsűj helyi leletek a fentiek megfelelő összetételű talajból származnak, lásd részletesebben: Rita Wiesinger et al.: *Chemische Analysen der Korrosionsprodukte von Objekten des Wiener Neustädter Schatzfundes*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): *Der Schatzfund von Wiener Neustadt*. Berger & Söhne, Horn, 2014, 72–79. Ezen kívül egy bécsűj helyi családhoz köthető az egyik kupán szereplő zománcozott címerábrázolás. Lásd Andreas Zajic: *Das historische Umfeld des Wiener Neustädter Schatzfundes*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): i. m. 264–272.

6. Projektvezetőként Nikolaus Hofer (BDA) bízta meg. A régészeti, történeti és művészettörténeti feldolgozásért Marianne Singer (Archäologie Service, St. Pölten), Andreas Zajic (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Institut für Mittelalterforschung [ÖAW-IMAF]) és Franz Kirchwegger (Kunsthistorisches Museum Wien [KHM]) voltak felelősek. A természettudományos elemzések közül a pásztázó elektronmikroszkopos vizsgálatokat Mathias Mehöfer (Universität Wien, Vienna Institute for Archaeological Science [VIAS]), a röntgenfluoreszcens spektrometriai elemzéseket Manfred Schreiner és Michael Melcher (Akademie der bildenden Künste, Wien), az ötvöstechnikai vizsgálatokat pedig Birgit Bühler és a szerző (VIAS) végezte el.

7. A leletek átfogó restaurálására csak a tudományos feldolgozás végén, a kiértékelő tanulmányok lezárásával egyidejűleg volt lehetőség. A végső publikációban és jelen összefoglalóban látható képek a kincslelet kiállításra (MAMUZ, Schloss Asparn/Zaya) előkészített állapotú tükrözik, amelyet a tudományos munkatársaknak csak korlátozott mértékben, a kutatómunka utolsó fázisában volt lehetőségük figyelembe venni.

8. Az alábbiakban szereplő művészet- és kultúrtörténeti vonatkozású eredményeket a szerző Marianne Singer kutatásai alapján foglalta össze. Lásd részletesen: Marianne Singer: *Der Schatzfund von Wiener Neustadt. Eine kulturhistorische Analyse*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): i. m. (lásd 5. jegyzet), 130–237.

9. A különböző fém-szulfidokból létrehozott niellómassza (ötvözet) a lemélyített díszítmények gyakori kítőtt anyaga, amellyel a felület díszítésében kontrasztos hatás elérése volt a cél. Vizsgálatok alapján bizonyított, hogy az i. sz. 1. és 4. század között a niellóhoz elsődlegesen ezüst- és kis mennyiségben réz-szulfid keveréket alkalmaztak. Ezzel szemben a 11. századtól ezüst-, réz- és ólom-szulfid összetételű niello volt használatban, amely ezt követően egész Európában általánosan elterjedt niello-alapanyaggá vált. Lásd Birgit Bühler – Dávid Zs. Schwarcz: *Feinschmiedetechnische Auswertung des Schatzfundes von Wiener Neustadt*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): i. m. (lásd 5. jegyzet), 88–127. Ezt igazolja a bécsűj helyi kincslelet niellóval díszített gyűrűnek pásztázó elektronmikroszkopos analízise is, mely szerint a legtöbb darab niellokötélté ezüst-, réz- és ólom-szulfid keverékből áll. Lásd Mathias Mehöfer: *Rasterelektronmikroskopische Analysen an Objekten des Wiener Neustädter Schatzfundes*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): i. m. (lásd 5. jegyzet), 40–70.

10. A forgatható fejlapú pecsétygyűrűt imitáló bécsűj helyi gyűrűvel kapcsolatban, ill. egyéb 13–14. századi utánzatokról lásd összefoglalóan: Maria Stürzebecher: *Imitation und Nachahmung. Phänomene gotischer Goldschmiedekunst*. In: Claudia Theune – Stefan Eichert (Hrsg.): *Wert(e)wandel. Objekt und kulturelle Praxis in Mittelalter und Neuzeit. Beiträge der internationalen Tagung im MAMUZ Museum Mistelbach, 23. bis 26. September 2014*. Wien, 2016. /Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 31/2015./

11. A terminus „überlange Gürtel” Ilse Fingerlintől származik. Lásd Ilse Fingerl: *Gürtel des hohen und späten Mittelalters*. Deutscher Kunstverlag, München–Berlin, 1971. /Kunstwissenschaftliche Studien XLVI./

12. A kehely keltezéséről, valamint a többi tárgy művészettörténeti vonatkozásáról és analógiáiról lásd részletesen: Franz Kirchwegger: *Kunsthistorische Aspekte des Wiener Neustädter Schatzfundes*. In: Nikolaus Hofer (Hrsg.): i. m. (lásd 5. jegyzet), 274–295.